

1991 - Tre soldater från Torsång under Karl XII

saamt roteorganisationen under indelningsverkets tid av Sigvard Lindström

Under 1991 har vi upplevt stora omvälvningar i Öst-Europa. Tidigare DDR, Polen och de tre baltiska staterna har efter uppoffringar frigjort sig från Sovjetunionen dominans. Även i själva Sovjetrepublikerna har en rent av otrolig förändring skett. I sammanhanget bör vi påminnas om att bl.a. de baltiska staterna ingick i stormakten Sverige för cirka 270 år sedan. Perioden 1611-1718 (fr.o.m. Gustav II Adolfs trontillträde t.o.m. Karl XII:s död) benämns i svensk historiebeskrivning stormaktstiden.

Det svenska riket omfattade betydande landområden runt Östersjön, Finland, Ingermanland söder om Finska viken, baltiska staterna (delvis), Bremen och Verden, Pommern samt öarna Usedom och Wollin. Dessa provinser avträdde vid fredsslut 1719, 1720 och 1721 utom Finland som kvarstod som svenskt område. Frederna hade föregåtts av ett mycket omfattande krig, det stora nordiska kriget, 1700-1721 under Karl XII. Han stupade som bekant i Norge 1718. Kriget krävde stora arméer till vilka soldater måste rekryteras och berörde givetvis även Torsånga aderton soldatrotar. Denna redogörelse behandlar två soldater från Sunnanö och en soldat för roten Dump, Tronsjö, vilka deltog i kriget. Innehållet omfattar vidare kort beskrivning av soldatrotarna med inriktning mot Torsånga rotar.

Den 5 april 1697 dog Karl XI i magcancer, endast 41 år gammal. Hans drottninggemål hade avlidit tidigare. Han efterlämnade tre barn, sonen Karl samt döttrarna Hedvig Sofia och Ulrika Eleonora. Kronprinsen Karl var endast 15 år då fadern avled. Efter en del intriger blev han kung. Danmark liksom Polen och Ryssland - i varje fall dessa länders statsöverhuvuden - var intoleranta mot den svenska stormaktsdominansen. De ansåg att läget var lämpligt att genom ett krig erövra de svenska provinserna, helt eller delvis, då i det svenska moderlandet rådde en fruktansvärd hungersnöd på grund av missväxt och landets kung var en tonåring. De tre regenterna Fredrik IV av Danmark, August II kurfurste av Sachsen men även vald kung i Polen samt tsar Peter I av Ryssland ingick 1699 ett hemligt avtal innebärande att de gemensamt skulle anfälla de svenska provinserna.

I början av februari 1700 anföll Augusts trupper utan krigsförklaring svenska Livland. Några veckor senare inträdde Danmark i kriget genom invasion i hertigdömet Holstein-Gottorp, vars självständighet Sverige garanterat. Det märkliga var att kung Karl var kusin med både Fredrik och August. Vid den här tidpunkten visste inte Karl XII att en tredje fiende, tsar Peter, även förberedde sig att dra i fält mot honom. Den svenska militära strategin lades upp och innebar att motstånd skulle genomföras mot en fiende i taget oavsett vad som hände i det svenska riket. Först när denne fiende besegrats skulle krigsmakten vända sig mot den andre. Den första framstöten skulle riktas mot Danmark som låg närmast till. Inget stöd skulle lämnas till försvar mot de sachsiska trupperna i Livland utan kungen överlät åt garnisonen i Riga att hålla ut till dess en svensk här kunde överskeppas. Kunde fästningen ej försvaras med framgång fick den falla för att i ett senare skede återtagas.

Det stora nordiska krigets förlopp brukar indelas i sex skeden. Första skedet inleddes den 23 juli 1700 då en landstigningsstyrka om 4.000 man upprättade ett brohuvud på Själland varefter utökade svenska trupper gick mot Köpenhamn. En för svenskarna gynnsam situation uppstod genom att sjömakterna England och Holland under Vilhelm III understödde kung Karl med en betydande flottstyrka. Det berodde på att Vilhelm III byggt upp en stor koalition mot den franske kungen Ludvig XIV och Vilhelm ville till varje pris undvika krig i norra Europa. De stora flottstyrkorna och det faktum att Fredriks danska styrkor till stor del var förlagda i Holstein-Gottorp och ej hann fram för motanfall medförde att Danmark måste begära fred den 18 augusti 1700.

Det svenska riket med sin unge kung måste nu förbereda sig för krig mot sin andre

fiende som kungen förutsatte skulle bli August av Polen. Det historiska förloppet blev emellertid annorlunda och anfallet blev i stället riktat mot tsar Peter och hans ryska välde. De sachsiska trupperna hade lidit nederlag vid belägringen av Riga, där svenskarna gick till motanfall och fördrev sachsarna. Peter blev mycket uppretad på sin bundsförvant. Han tyckte att August borde ha varit med sina trupper i Livland i stället för att leva överdådigt med sina kvinnor i Sachsen. Under augusti och i början av september var Karl helt inriktad på förberedelser för att överföra trupper till Livland för att möta Augusts trupper. Det kom emellertid underrättelser om att ryska trupper koncentrerats vid gränsen till Ingermanland. Ett ryskt anfall var att vänta. Under slutet av september överlämnade så tsar Peter sin krigsförklaring varefter ryska trupper överskred gränsen och inringade den svenska fästningen Narva. Den 1 oktober avseglade en eskader om 5.000 man mot Livland. På grund av hård storm på Östersjön blev både folk och hästar illa åtgångna men anlände till Pernaus hamn den 6 oktober. Nu fick Karl XII besked om att August hävt belägringen av Riga och dragit sig undan med sina trupper som gått i vinterkvarter. Detta förändrade den militära planeringen och konungen beslöt att armén skulle förberedas för att gå till motanfall mot ryssarna som stod 24 mil från Pemau. Under fem veckor hårddrillades den svenska hären som beräknades bli 7.000 man infanteri och 8.000 ryttare. Den 13 november anträdde marschen mot Narva. Det rådde höstväder med blåst, regn och snöoväder. Trots att soldaterna var utmattade, beordrade kungen anfall den 20 november. Slaget slutade i fullständig seger för svenskarna, en nyhet som blev en sensation i Europa. Det blev nu vinterkvarter i trakten av Dorpat. I juni 1701 ryckte svenskarna fram mot Duna där en sachsisk-rysk armé blev utslagen.

Det andra skedet i kriget, 1702-1706, inleddes med fredstrevare från östmakterna, men Karl XII avvisade dessa då han ej litade på vare sig kung Augusts eller tsar Peters uppriktighet. Han beslöt att med alla medel få Polen att avsätta sin kung och samtidigt få landet som sin bundsförvant. Därigenom skulle svenskarna uppnå ett bra strategiskt utgångsläge för ett stort anlagt fälttåg mot Ryssland.

Under ett år av det andra krigsskedet deltog Hans Persson från Sunnanö i kriget på utländsk mark

HANS PERSSON GIERS.

Hans från Skömmersgården i Sunnanö föddes 1679, döpt den 21 september detta år. Enligt 1686 års kyrkolag skulle barn döpas inom åtta dagar efter födelsen och Hans torde därför vara född i september. Familjen och familjeförhållandena var följande:

FADERN hette Per. Han dog 1680, begravd den 25 juli, när sonen endast var några månader gammal.

MODERNs namn var Karin Larsdotter och hon dog 1703. Då var Hans 24 år gammal.

Ett SYSKON fanns, nämligen Margareta, född den 26 oktober 1677. Hon var således två år äldre än Hans. Hon gifte sig med Mats Pålson i Viken. Mats var änkling sedan 1700, då hans tidigare hustru, Brita Jöransdotter avlidit. Margareta och Mats flyttade till Milsbo 1705.

SOLDATEN.

Hans övertog Skömmersgården, sitt barndomshem, och gifte sig den 8 maj 1704 med Malin Olofsdotter som var född i Hesse 1680 och var piga i Dalvik. Vid vigseln var brudgummen 25 år gammal och bruden 24 år. De fick en dotter som döptes till Catharina (Karin) den 26 januari 1705.

Våren 1705 blev Hans soldat för musketerareroten nr 133 Giers, uppsatt av bönderna i Viken. Rotesystemet behandlas separat senare i denna redogörelse. Kriget hade nu pågått sedan 1700 och dess fortsättning krävde fler och fler nya soldater. Utöver ordinarie soldater tvingades bönderna sätta upp soldater utöver den ordinarie roten i ett tremänningskompani. Orsaken till att Hans blev soldat kan vi endast spekulera om. Han hade nyligen övertagit gården och blivit självägande bonde, varit gift endast ett år och

nyligen blivit far till en flicka. Enligt bondeståndet borde i första hand soldater uttagas "där som tjänligt folk som drängar, löskarlar, inhysesmän och andra finnas kunna". Det förekom även ganska ofta att soldaten lejdes, d.v.s. den som frivilligt åtog sig uppgiften att bli soldat betalades med ett pris om några daler tillskjutna av roten. Det kan ha varit ekonomi som avgjorde Hans' rekrytering. Systemen Margareta kanske hade ekonomiska krav mot sin bror som övertagit det gemensamma hemmet. Hon och hennes man skulle ju flytta till Milsbo och behövde därvid hjälp. Mats Pålson var född i Möllesgården i Sunnanö. Han hade en farbror, Hans Matson, som även härstammade från Mölles men hade flyttat till Viken vid giftermål. Mats bodde troligen hos sin farbror som var barnlös. Det kan antagas att makarna Margareta och Mats av bostadsskäl flyttade till Milsbo, vilket torde ha medfört ekonomiska uppoffringar.

Hans Perssons rekryteringskontingent utmarscherade över Västerby den 20 maj 1705. Den anlände till Stockholm den 1 juni. I genomsnitt avverkades således cirka två mil per dag. Fredsutbildningen pågick dagligen under förflyttningen men den egentliga krigsutbildningen inskränkte sig till några dagar. Mestadels blev kriget självt läromästare. Den 10 juni utskeppades kontingenten till Stettin. För Hans torde det ha varit den första resan på havet med både nyhetens behag men även med stora vedermödor som trängsel ombord, såväl stiltje som hårt väder och troligen ensidig kost.

Hans och övriga soldater var framme i Warszawa den 13 augusti efter att ha marscherat 60 mil från Stettin. Dalregementet var förlagt i Warszawa.

Kung August vägrade fortfarande att erkänna sig besegrad och avstå från Polens tron. Svenskarna hade haft en del motgångar i sin krigföring. Händelse-utvecklingen vändes till Karl XII:s fördel sedan han intagit staden Thorn med 5.000 sachsiska soldater besegrade. Den polska riksdagen insåg nu att Polen skulle bli ett slagfält så länge August satt kvar på tronen. Karl hade utsett en tronkandidat, Jakob Sobieski, men August hade förutseende nog fört bort denne till en borg i Sachsen. I stället utsågs nu som kandidat till den polska tronen en 27-årig adelsman, Stanislaw Leszcynsky, som var en medelmåttig begåvning men hade en orubblig trohet mot Karl XII. Visserligen motsatte sig påven att Stanislaw skulle bli kung i Polen men Karl löste frågan genom att med vapenmakt tvinga en stympad riksdag sammanträda till val på ett fält i närheten av Warszawa den 2 juli 1704. Under mötet var 100 svenska soldater utposterade inom musköthåll för att "skydda valmännen" och lära dem "tala rätt språk". Under dessa omständigheter utropades Karls kandidat till kung Stanislaw I av Polen. Detta var den "diplomati" som Karl tillämpade. Den svenske kungen hade bekostat en krona åt den nye regenten medan Polens historiska krona fortfarande var i Augusts händer. Därmed hade August ej godtagit sin avsättning.

För sitt skydd fick Stanislaw ett eget garde i Warszawa, där även svensk trupp förlades. Kröningen av den nye kungen skulle ske i augusti 1705. Således var denna händelse aktuell när Hans anlände till staden. Kröningen kunde emellertid ske först den 24 september 1705 i slottskyrkan i Warszawa varvid även kungens gemål var närvarande.

De svenska trupperna beordrades att bygga en bro mellan Warszawa och dess förstad Praaga (som i dag är en förort i djupt förfall och fattigdom). I Dalregementet fanns duktiga timmermän och de utförde bygget tillsammans med upplänningar. Därmed fanns en förbindelse över floden Weichsel (tyska namnet på polska floden Wisla). Bron utfördes på i floden förankrade farkoster och var 600 steg lång. Hans deltog sannolikt i dessa byggnadsarbeten.

Genom kung Augusts inställning var det militära läget oroligt. Den 14 oktober 1705 på morgonen "i första dagning" anföll 6.000 ryssar och sachsare kung Stanislaws garde i Praaga och lyckades kasta undan detta garde. Därefter anfölls bron, vilken bevakades av 30 man från Dalregementet och 30 man upplänningar samt en fänrik och två underofficerare. Efter en häftig eldstrid med stora förluster och sedan allt befäl stupat måste den överlevande truppen vika undan. I det läget började fienden bryta upp bron. Svensk förstärkning bestående av 100 man upplänningar skickades fram. Deras anfall avstannade i den mörkdande elden. Nu anlände 100 man från Dalregementet under befäl av kaptenerna Gustav Anrep och Anders Sevallin och de anföll ånyo för att försöka hindra rivningen av bron. Det blev en mycket häftig strid som tvingade fienden tillbaka till några

hus vid flodstranden. Båda kaptenerna samt fänrik Hans Flygare stupade. Av truppen stupade eller sårades 60 man. Övrig del av Dalregementet anlände och under överstelöjtnant Siegroths befäl drevs fienden ut ur Praaga. Hans tillhörde överstelöjtnantens kompani och deltog med all sannolikhet i bataljen. Det slutliga avgörandet skedde emellertid först sedan ytterligare regementen insatts i striden.

Dalregementet hade länge namnet Praaga på sina fanor. 1950 togs det märkligt nog bort, då det ansågs att insatsen ej tillhörde de stora avgörande slagen.

Det kan fastställas att regementet fortfarande låg kvar i Warszawa i november 1705. I ett brev den 25 november skrev nämligen fänriken Johan Gråberg till kyrkoherde Johannes Laurentii Elfius i Orsa:

"Hwad som elliest Ryssen wedkommer så har han marcherat neder åt Preutzen att taga Winterqwarter, men wij ligga ännu stilla och Campera, och högquarteret är än i Blonie, och så snart som Ryssen har laggt sig med alwar, lærer Konungen willia hälsa på honom, men man kan intet rätt wisst wetta, hwart wår march lærer lända.

Brevet ger en uppfattning om den ovisshet som rådde inför framtiden".

Det förekom viss möjlighet att sända brev eller hälsningar till hemorten men givetvis var förbindelserna sporadiska. De menigas skrivkunnighet var bristfällig. Underofficerarna lämnade dock ofta skrivhjälp då så erfordrades.

Det närmade sig jul och säkerligen fanns många tankar, längtan, oro och ovisshet på ömse håll mellan Hans långt borta i Polen och Malin med sin lilla Karin i Sunnanö.

Krigshandlingar har i alla tider varit förnedrande för alla människor och kanske mest för den enkla vardagliga medborgaren. Karolinerna var involverade i kontribution, vilket i klarspråk innebar anskaffning av mat och logi till hären samt foder till hästarna varvid hot, våld och mordbrand kunde förekomma mot befolkningen. För de redan utarmade polackerna var detta en stor påfrestning. Karl XII:s uppfattning var att bara hans arme fick sitt "så kunde landet lida så mycket det vill" enligt hans egna ord. De högsta befälhavarna hade order att "utpressa och klå och skrapa ihop det mesta I kan få till armens bästa".

Övergreppen resulterade i att enstaka soldater lönnmördades och det förekom gerillakrig kring armen. Svenskarna å sin sida hämnades genom grymma repressalier. I denna oroliga miljö skulle Hans fira jul.

I armen ingick präster som betydelsefulla medarbetare i den stora krigsmaskinen. Det högsta befälet understött av dessa präster inpräntade som livsuppfattning en allenarådande Gud, vilken i det hårda krigarlivet kunde få fatala följder. Bl.a. ansågs det att soldaterna ej behövde ta skydd i strid under motivering "att ingen kula träffar människan utan Guds vilja". Infanteriets reglemente innehöll bl.a.: "Såsom all välsignelse kommer utav den allrahögsta Guden så bör dess stora och heliga namn troligen dyrkas". Det var tydligen nödvändigt att manskapet skulle ha någon slags "teleförintelse" med den Högste för att med högburet huvud kunna fullgöra krigsledningens order om grovarbetet i dödande av motståndare. Prästerna höll även uppsikt och kontroll över soldaternas livsföring och utförde de religiösa riterna. De höll korum, tröstade de sårade, de sjuka och de döende i deras ofta stora elände. Korum torde även ha hållits julen 1705.

I slutet av december hade Polen slutit fred med kung Karl med hårda villkor för polackerna. Bl.a. skulle den nybyggda hamnen i Polangen förstöras så att handeln skulle inriktas mot svenska Riga. All transitohandel med Ryssland förbjöds och svenska köpmän fick etablera sig på goda villkor i Polen. Nu förberedde kung Karl fortsatt förflyttning mot fienderna. Han hade informerats om att Peter den store och August den starke skulle befinna sig med ansenlig här i staden Grodno. Den 22 december gick Karl över isen på floden Weichsel (Wisla).

Hela armen marscherade över flodens is sedan den förstärkts med halmmattor den 30 december. Marschen gick i nordostlig riktning in i nuvarande Vitryssland som år 1705

tillhörde Polen (tillföll Ryssland vid delning av Polen år 1792-1793). Vitryssland hade några platåer med kringliggande breda floddalar och även stepper. I sydväst finns vidsträckta sumpmarker. I norr är landskapet moränrikt med ett flertal sjöar. Befolkningen var på 1700-talet liksom i dag vitryssar. Det folk, som än in i vår tid segt bevarat sin urgamla folkkultur. Sitt namn torde vitryssarna ha erhållit på grund av sina hemvävda, vita dräkter. Städerna Grodno och Pinsk ligger i Vitryssland.

Tsaren satte sig i god tid i säkerhet och även August lyckades "mitt för näsan" lämna staden Grodno. Trots detta beslöt kung Karl att försöka svälta ut garnisonen genom att blockera vägarna. Belägringen pågick hela vintern 1706.

I slutet av mars 1706 lyckades fienden lämna staden och få några dagars försprång. Hans och övriga karoliner upptog förföljandet och de genomförde under april en mycket svår marsch till staden Pinsk som ligger ca 20 mil sydost om Grodno. I området finns Dnjeprs största biflod, Pripet, som är segelbar till Pinsk. Floden avvattnar Pripetträskan öster om staden.

För Dalregementet blev det nu en månads vila. Flera av regementets soldater hade blivit sårade i striderna vid Praaga och många karoliner dog vid denna tidpunkt.

Den 28 maj 1706 dog Hans. Det finns ingen uppgift om hur han dog. Orsaken kan ha varit komplikationer på grund av sårskador och/eller sjukdom. Karolinerna frös och svalt. Farsoter grasserade, främst fältsjukan, en form av dysenteri troligen förorsakad av amöbor (i dåligt vatten). Kvaliteten på läkarvetenskapen var låg jämfört med vår tids kunskaper. Krigssjukvården var urusel och undermåligt organiserad. Det var jämförelsevis få som stupade på slagfälten mot dem som dog "sotdöden". Varje regemente hade en regementsfältskär och tre kompanifältskärer. De fungerade även som barberare och ofta var de ej mer kvalificerade än för detta yrke. Enkel och primitiv kirurgisk utrustning samt mediciner medfördes i järnbeslagna kistor. Medicinen hade egendomlig sammansättning, t.ex. pulvriserade egyptiska mumier, koraller och pärlor i kombination med blyoxid till plåster, terpentin och poppelknoppar med tillsats av järnvitriol, salvor av blyvitt, växtpulver med dagmaskolja, rävolja som var avkok av rått rävkött samt människo-, hund- och vildkattister, vilka skulle bota dåliga nerver. Mot dysenteri ordinerades tjock terpentin med äggula. Över allt detta vilade en mystik som en del av behandlingen. Det kan ifrågasättas om Hans dog av medicineringen eller av någon sjukdom.

Hans, 27 år gammal och efter att ha varit karolin endast ett år och några dagar, blev sannolikt begravd i Vitrysslands jord.

De svenska styrkorna gick i juli 1706 i snabba marscher genom Schlesien och in i Sachsen med det strategiska målet att helt eliminera August den starke. Denne måste finna sig i Karl XII:s villkor vid freden i Altranstädt. På hösten 1707 bröt svenskarna upp från kvarteren i Sachsen där livet varit gemytligt. De vid intåget i Sachsen, slitna och tämligen utmärklade männen, var nu i god kondition och välutrustade. De sachsiska värdarna såg med lättnad på utmarschen mot stäpperna i öster, men det fanns ett flertal kvinnor som sörjde. Många barn hade avlats av svenska fäder.

I Sunnanö var nu Malin änka med en liten dotter och är noterad som sådan i 1707 års mantalslängd. När Hans dog i det avlägsna Vitryssland hade väl våren kommit till Sunnanö och sjön sköljt som alla år i maj. Trots sorgen och ovissheten måste livet gå vidare i Skömmersgården, där kanske vitsipporna påminde om att livets förnyelse grundas på den varma vårmylla som Hans fick bruka så kort tid.

Den 28 december 1709, tre år och sju månader efter Hans' död, gifte sig Malin med soldaten Anders Hansson Wrång. Enligt kyrkobokföringen var båda från Sunnanö.

Det tredje krigsskedet, Karl XII:s fälttåg mot Ryssland, var nu inlett och omfattade åren 1707-1709. Den ursprungliga styrkan omfattade 35.000 man och operationen beräknas ha haft en längd av cirka 2.500 km. Fälttåget var ett av krigshistoriens väldigaste företag. Efter mycket stora umbäranden led svenskarna ett förkrossande nederlag vid Poltava med fångenskap vid Perevolotjna den 28 juni 1709. Kungen flydde med en skara

män till Turkiet, där han blev kvar hela fem år.

ANDERS HANSSON VRÅNG.

Det är ej känt när och var Anders föddes. Han blev soldat för roten 135 Wrång under sista kvartalet 1709. Roten var uppsatt av bönder i Nordanö.

Slaget vid Poltava och den därefter följande kapitulationen hade helt utraderat Dalregementet. I brev hem från Karl XII i Turkiet beordrade han att alla regementen skulle återuppsättas. Redan efter sex månader var Dalregementet, i slutet av 1709, rekonstruerat. Chef blev f.d. översten i fransk tjänst, Magnus Julius de la Gardie. Anders tillhörde således det nya regementet.

Krigets fjärde skede omfattar åren 1710-1714. Kungen försökte med diplomati övertala turkarna att inleda krig mot ryssarna, vilket även lyckades, men tsar Peter kunde förhandla sig till ett stillestånd trots att turkarna hade ett stort övertag. Under Karl XII:s långa bortovaro försämrades Sveriges strategiska läge radikalt. Danmark och Sachsen hade ånyo förklarat krig och dessutom hade Preussen och Hannover anslutit sig till fienderna. Den svenska krigsmakten var hänvisad till defensivt försvar på tre fronter. På grund av att danskarna inträtt i kriget befarade man anfall från Norge. Därför blev Dalregementet kvar i länet för att främst försvara Falu Gruva. Det visade sig emellertid att farhågorna var överdrivna och så småningom gick delar av regementet till huvudstaden Stockholm för dess försvar. Anders hade genom nämnda förhållanden turen att få vara kvar i hembygden ända till juni 1712 och under den tiden föddes en son, Hans. Den 6 juni 1712 marscherade regementet från Västerby till Kalmar och senare till Karlshamn. Avståndet till Karlshamn är cirka 65 mil. Innan Anders lämnade sitt hem födde Malin ytterligare en son, Anders.

Dalregementet skulle ingå i en här med uppgift att överskeppas och anfälla danskarna i Tyskland. Från Karlshamn skedde utskeppningen till Ritgen den 13 september 1712.

Anders deltog i slaget vid Gadebusch den 9 december. Denna stad ligger i Mecklenburg cirka 30 km sydost om Lubeck. Överbefälhavare var Magnus Stenbock som tidigare hade befordrats till general och guvernör över Skåne. Tidigare hade han varit chef för Dalregementet och han begärde att hans gamla regemente skulle ställas till hans förfogande. Den svenska armén bestod av 14.000 man och den danska av 16.000 man understödda av 3.500 sachsare. Fienden hade således en betydande övermakt. Anders tillhörde överstelöjtnantens kompani, vilket anföll som första kompani på vänstra flygeln. Trots sitt numerära underläge lyckades svenskarna genom välriktade salvor på nära håll och bajonettanfall få övertag och danskarna måste vika undan. Dalregementet bidrog väsentligt till den fullständiga framgången men hade också de största förlusterna. Anders kom ifrån striden med livet i behåll och troligen även osårad. Militärtekniskt kan nämnas att slaget vid Gadebusch är den sista rangerade batalj som en svensk här utkämpat. Rangerad innebär att hären ställdes upp i den klassiska formen med en infantericenter omgiven av kavalleriflyglar.

Det efter slaget reducerade Dalregementet blev posterat vid Ulsbuttel i västra delen av Tyskland från den 18 januari till och med den 2 februari 1713. Där förekom strider den 1 och 2 februari och ANDERS stupade den 1 februari. Ett stort antal soldater är noterade stupade samma dag.

Den svenska armén blev ansatt även av en rysk-sachsisk här och väntade förgäves på understöd och förnödenheter från Sverige. I det läget beslöt Stenbock att förflytta sina trupper mot väster för att innesluta sig i den holsteinska fästningen i staden Tönning (ofta kallad Tönningen). Där belägrades den svenska styrkan av tredubbelt överlägsna styrkor. Dessutom blev svenska transportfartyg med förnödenheter till armén sänkta av den danska flottan. Livet i fästningen blev mycket svårt och den svenska armén måste kapitulera i maj 1713.

Anders hade ju överlevt det svåra slaget vid Gadebusch men senare stupat under förflyttningen västerut. Han undslapp den oerhört svåra inneslutningen i fästningen. Kriget för soldaten ANDERS HANSSON WRÅNG varade cirka sju månader. Hemma i

Sunnanö var Malin, trettioåttre år gammal, änka för andra gången. Hon hade barnen Karin, åtta år från sitt första drygt två år långa äktenskap med Hans, samt Anders, sju månader från sitt andra äktenskap.

Malin dog den 4 juli 1753, 73 år gammal. Dottern Karin övertog gården. Hon gifte sig 21 år gammal med Anders Andersson från Tosarby i Gustafs.

Anders, som var sju månader när fadern stupade, fick ett tragiskt slut på sitt liv. Från Torsångs ting den 18 september 1764 noterades följande: "Bonden Anders Andersson i Sunnanö hade den 31 maj 1764 avhänt sig livet genom att lägga sig i elden av en tallrishög som han själv dragit ihop och antänt. Det skedde på den s.k. Sundsudd, vilken låg 1 1/2 fjärdings väg från hans hem (Viksö enligt dödboken). Han hade under hela äktenskapet varit sinnessvag. Rätten dömde att han skulle få begravas i tysthet av ärligt folk".

Anders hade gift sig år 1755, 43 år gammal, med Anna Persdotter från Gimsbärke, Stora Tuna. Hon var då 37 år gammal.

Var även Anders ett indirekt offer för kriget?

Till det femte krigsskedet räknas 1715-1718. Sverige hade nu förlorat alla sina transmarina besittningar, bl.a. Stralsund och Wismar. Karl XII var ändock fast besluten att återerövra allt som gått förlorat och det skulle ske genom kraftig militär insats i förening med skicklig diplomati. Kungen hade fått tag i en skicklig diplomat som medhjälpare, den holsteinske ministern Görtz. Transmarina operationer (transmarin = på andra sidan av hav) kunde ej genomföras eftersom de hindrades av fientliga flottor, till vilka även England anslutit sig. Det återstod endast en möjlighet, nämligen att anfälla Danmark där det var landfast mot Sverige, d.v.s. Norge som då var danskt territorium. Ett första fälttåg mot Norge 1716 misslyckades men påverkade dock Danmarks krigföring i stor omfattning. Dalregementet deltog i strider i södra Norge, bl.a. när staden Fredrikshald intogs. Ett nytt anfall utfördes 1718 varvid Dalregementet blockerade Blajkers skans när Karl XII stupade vid Fredrikstens fästning. Sedan kungen skjutits den 30 november 1718 upplöstes armén och Dalregementet återvände till hemorten.

I anslutning till detta krigsskede finns det anledning nämna en soldat från Dumps rote i Tronsjö. På grund av att den historiska dokumentationen är motsägande har alla detaljer kring denne soldat ej kunnat utredas.

130 DANIEL MÅRTENSSON DUMP.

Daniel Mårtensson lejdes enligt mönstringsrullan till soldat för roten Dump i Tronsjö i augusti 1714. Han var född i Viborg i Finland antingen 1680 eller 1682 (olika uppgifter i rullan). Daniel blev dragon i Finland vid aderton års ålder, således 1698 eller 1700 och det uppges att han kunde läsa finska. Enligt prästens anteckningar hade han åtskilliga gånger tillfångatagits av ryssarna men rymt hem till dess han blev fången vid Poltava och bortförd till Ryssland till dess freden slöts. Dessa anteckningar är ej trovärdiga mot bakgrund av det faktiska historiska skeendet i Finland. Därför redovisar jag detta jämte min teori.

När Karl XII år 1700 drog samman sin stora armé till de baltiska staterna fanns redan tidigare 12.000 man under Lewenhaupt i Riga. Dessutom fanns 14.000 man under den finländska generalen Lybecker i Finland. Den första strategin var att de befintliga styrkorna skulle anfälla S:t Petersburg. Med stor säkerhet ingick Daniel i de finska styrkorna. Det finska rytteriet hade mycket gott anseende inom den svenska militärledningen. Eftersom Daniel var från Viborg ligger det nära till hands att anta att han tillhörde Viborgs läns fördubblingskavalleri. Visserligen var dragonerna egentligen beridedt infanteri som ofta steg av hästarna vid strid men även understödde kavalleriet. Dragonerna var tyngre beväpnade än kavalleriet. Friherre Georg Lybecker, som var finsk ryttare och generalmajor i kavalleriet, blev 1706 genom gynnsamma omständigheter och intriger överbefälhavare i Finland. Han misslyckades katastrofalt, bl.a. i sitt fälttåg i Ingermanland, förlorade Viborg och Kexholm samt blev avlägsnad 1710. Som ersättare insattes Carl Gustaf Armfelt. Han sökte hindra ryssarna vid Pälkenäpasset nära

Tammerfors men efter fyra dagars fruktlösa frontanfall kringgick ryssarna ställningen och trupperna måste retirera med stora förluster. Den 12 februari 1714 gjordes ett nytt försök vid Storkyro att stoppa ryssarnas framfart men även nu blev de finska trupperna slagna. Armfelt lyckades återsamla och reorganisera sin arme men fick inga förstärkningar från Sverige och måste därför utrymma Österbotten. Förlusten vid Storkyro medförde att Armfelt under hösten 1714 måste överskeppa trupperna till den svenska sidan för att försvara den svenska kusten.

Mycket talar för att Daniel Mårtensson på detta sätt kom till Sverige. Visserligen mönstrades han den 13 december 1714 på Kungl. Stallgården i Stockholm trots att han var lejd av Tronsjöbönderna redan i augusti. Uppgiften om att han skulle ha bortförts till Ryssland efter Poltava och återkommit efter freden torde helt kunna avvisas. Katastrofen vid Poltava var i juni 1709 och freden med ryssarna slöts 1721, varefter de svenska krigsfångarna återvände. På vilket sätt denne soldat kunde komma till Tronsjö är en intressant men ännu obesvarad fråga.

Daniel Mårtensson Dump gifte sig 1724 med Karin Eriksdotter i Storsten (född 1686 och död 1746). De fick en son, Johan Danielsson, född den 13 april 1724, Han blev soldat för roten Wrång i Nordanö. Daniel Mårtensson dog den 28 januari 1751.

Krigets sista skede 1719-1721 präglades av både svag politisk och svag militär ledning. Sverige anfölls från såväl öster som väster. Under tre somrar i rad härjade ryssarna vilt efter kusten från Norrköping till Piteå. Ett flertal städer, byar, gårdar och bruk brändes ner. Slutgiltig fred slöts i Nystad den 30 augusti 1721. Sverige var slut som stormakt - något vi svenskar kan vara tacksamma över i dag.

SOLDATROTAR OCH MILITÄR ORGANISATION.

Indelningsverket var en organisation som innebar fast knekthåll och fungerade sedan 1600-talet t.o.m. 1901. Tidigare rekryterades krigsmakten genom utskrivning och värvning. År 1621 åtog sig allmogen i vår provins att underhålla 1.400 man utom befäl på villkor att man för framtiden befriades från soldatutskrivningar. Manskaper fördelades på kompanier med 150 man på varje. Organisationens ekonomiska grund var den s.k. roteindelningen varvid socknarnas hemman sammanfördes i rotar med skyldighet för varje rote att underhålla en soldat. Soldaterna antogs vid mönstring och i Dalarna var deras ekonomiska förmåner kontant lön och/eller naturaersättningar.

Soldattorp, d.v.s bostäder ägda av roten, har ej funnits i Dalarna. Därför kunde soldaten ha roten i en socken och vara bosatt i en annan, vilket ofta förekom. Enligt kungligt brev 1686 skulle soldatämnet (rekryten) vara stor, stark och frisk. I regel fick en rekryt ej vara yngre än 17 år och ej äldre än 30 år.

I ett tidigt skede uppkallades kompanierna efter namnet på kompanichefen. Något före 1700 övergick man till sockennamn, t.ex. Orsa kompani. Ett undantag gjordes för tre kompanier vilka fick namn efter sina chefers militära titel, överstens, överstelöjtnantens och majorens kompani. I början av 1800-talet ändrades namnen på dessa tre kompanier, varvid bl.a. överstelöjtnantens kompani fick namnet Gustafs kompani (efter centralsocknen inom kompaniets upptagningsområde). Torsång hörde till överstelöjtnantens (Gustafs) kompani.

Före 1775 var Gustafs ett kapellag under Stora Tuna socken och hade 31 rotar. Torsång hade 18 rotar med följande namn:

Milsbo : 92 Flinta, 120 Kvicker, 123 Styrvålt, 125 Fäyen. Kårtylla : 121 Mann, 122 Slump. Tylla : 124 Småsik, 131 Präst, 134 Gös. Sunnanö : 126 Probst, 132 Snickare.

Dalvik : 127 Gälling. Kyna : 128 Luhr. Tomnäs : 129 Trumma. Tronsjö : 130 Dump.

Viken : 133 Giers. Nordanö : 135 Wrång. Tyllsnäs : 136 Stenbit.

Milsbo hade således fyra rotar, vilket antal tyder på att det fanns burgna bönder i byn.

Kompaniet var indelat i sex korpralskap med en korpral som chef. Det sjätte korpralskapet avsåg Torsång. Vid övningar och mobilisering samlades soldaterna först till sitt korpralskap, för Torsång i Dalviks länsmansgård (Perers), varefter hela kompaniet sammandrogs i Mora by i Gustafs, ibland även till Sätters kungsgård (numera riven). År 1796 blev Rommehed övningsplats.

Marschvägarna för Gustafs kompani fastställdes av Krigskollegium 31/12 1697 och innebar från Mora by över Ovansjö till Gävle, över Vesterby och Brunnbäck till Stockholm och över Wik i Söderbärke mot Örebro och söderut. Dessa vägar gällde när truppen skulle förflyttas vid mobilisering.

Soldatnamnen och tillika rotareas namn var korta och karakteristiska för att man skulle kunna hålla reda på soldaterna i truppen. I vissa fall synes namnen emanera från öknamn. Det var utsända tjänstemän som organiserade rotarna i bygderna och fastställde namnen. Huvuddelen av soldatnamnen kvarstod oförändrade under hela indelningsverkets tid. I generalmönsterrullan förekommer dock anteckningar om namnändringar, förmodligen beroende på att namnen väckt löje både i bygderna och i truppen. Exempel på sådan anteckning är "Soldaten 122 Slump och 130 Dump från Kårtylla och Tronsjö byar anhålla att få heta Haglöf och Lindberg". - "Bifall".

Soldaten var i allmänhet en välsedd person hos rotebönderna och deltog i bygdens begivenheter. Givetvis förekom såväl glada som sorgliga händelser i de många soldatödena. Här redovisas några händelser från Torsångs rotar:

Roten 125 Fäyen i Milsbo hade bytt namn till 125 Boman. Vid mönstringen 1838 anhöll rotens soldat Erik Hansson-Boman om avsked. Han hade varit soldat i många år och senast följt regementet i krig mot Norge 1813-1814.

Under åren 1812-1813 hade kejsar Napoleons arme till större delen förintats i den ryska vintern. Sverige hade sin "vana trogen" krigat mot danskarna under vår första Bernadotte, Karl XIV Johan, visserligen med ett fåtal svenska soldater. Vid fredsförhandlingar i Kiel den 14 januari 1814 beslöts att Norge skulle vara ett kungarike med Sverige. Den danske överståthållaren i Norge godtog ej uppgörelsen och det hade till följd att Karl XIV Johan anföll Norge med svensk trupp i juli 1814. Vår soldat Erik deltog i striderna varvid norrmännen delvis bjöd hårt motstånd bl.a. vid Fredrikstens fästning. Kriget blev emellertid kortvarigt. Redan i augusti slöts stilleståndsfördrag i Moss. Erik kom tillbaka hem utan blessyrer. Gamle soldaten Erik Boman var nu emellertid så döv att han ej hörde kommandoorden och dessutom mycket stelbent. Rotebönderna i Milsbo måste följaktligen skaffa en ny soldat i Eriks ställe.

Ett soldatämne, Nils Fredrik Asp från Solvarbo, vidtalades att överta uppgiften. Han var något över 20 år gammal, son till skräddaren Jan Asp samt var i det närmaste sex fot lång vid mönstringen. Den 3 juli 1838 slutade Erik och i veckan före jul antogs Nils Fredrik Asp som därefter hette Boman och övertog rotekista och mundering. I mönstringsrullan 1841 har noterats för Erik i tuschpränt: "Tjent med beröm".

Efter cirka sex års tjänst blev emellertid Nils Fredrik avskedad. I soldatrullan 1845 är noterat: "125 Boman Nils Fredrik Asp, casserad för Vanfräjd" (= dåligt rykte) "den 14 Februari 1845. Ersatt den 7 juni 1845 med Eric Ersson". Orsaken var Nils Fredriks omåttliga sprittörst och hans allvarliga brott.

Vid besök hos sin sjukliga mor Catarina i hennes stuga 1844 en januaridag blev det ordväxling, varvid soldaten slog ihjäl sin sextioettåriga mor. Prästen har i kyrkoarkivalierna i korthet beskrivit såväl brott som sin uppfattning om moderns och hennes sons karaktärsegenskaper. Catarina uppges ha dött "genom följder av sin brottsliga lefnad" samt att hon var "känd för dryckenskap och flera laster". Till följd därav kunde jordfästning ej ske i sedvanlig ordning vilket betydde att bl.a. ingen klockringning förekom vid begravningen. Prästens notering lyder: "Begrafd i Tysthet 6 Martii". Dessutom finns tillägget "u.m.", som angav att familjens ekonomi ej medgav betalning av mantalspengar. Begreppet mantalspenning kan vara av intresse att kommentera. År 1625 infördes en krigsskatt kallad mantalspenning som från början var en indirekt skatt vilken uttogs när spannmålen maldes vid kvarnen och kallades även kvarnskatt. Många

bönder malde emellertid sin säd på egna handkvarnar i hemmen och då var det omöjligt att beskatta dem. I stället fick dessa bönder betala en avgift för varje person över 12 år gammal som vistades på gården. "Mannatal" enligt denna princip var således grunden till skattebegreppet mantalspenning som togs bort först 1938.

Om dödsfallet är noterat: "Illa slagen, hvarföre sonen Nils Fredrik Boman skäligen misstänkes och som även dömdes att Halshuggas". Nils Fredrik greps och sattes i länsfängelset i Falun, som då var inrymt i nuvarande rådhusets källare vid Stora Torget. Under fängelsetiden, som blev nästan ett år, gällde "vatten och bröd". (Vilken kontrast mot dagens gäster som i dag intar måltider i samma lokaler, där nu restaurang finns!). Domen avkunnades -livets förlust.

Den 2 april 1845 transporterades fången Nils Fredrik i skakig fångkärra till Naglarby gästgivargård. Där var många människor samlade för att få se mördaren som mot kvällen hänvisades att övernatta i gästgivaregårdens östra gavelkammare. I folkmängden fanns ett antal bybor från Solvarbo. Mot all grundläggande juridik lyckades nämnda bybor föra ut fången till ett uthus där den olycklige Nils Fredrik utsattes för rå misshandel. Hela natten mellan den 2 och 3 april uppges han ha vandrat fram och tillbaka i gästgivargårdens gavelkammare. Samma natt hade skarprättaren sitt logi hos komministern de la Rosee i Buskåker. Den nioåriga lillpigan Anna-Lisa Backmark och även de äldre pigorna hos komministern var vettskrämda över gästens vistelse i byn. Några pigor uppgav att de tydligt hört hur bilan rört sig och klirrat under gästens säng.

Avrättningsplatsen ligger vid en korsväg cirka en halv km väster om Gustafs nuvarande järnvägsstation. Den 3 april 1845 stod bödel, brottsling och bödelsdrängen Hommans Has från Naglarby uppställda omgärdade av trettio vaktmän. I träden runt omkring hade människor klättrat upp för att på parkett se det hemska dramats avslutning. Många uthärdade ej att se förrättningen och föll avsvimmade ned från träden. Utan ceremonier grävde rackaren, bödelsdrängen Hommans Has, ned den stympade kroppen. Platsen hade tidigare kallats avrättningsplatsen. Den fick nu i folkmun namnet Bomans plats, vilket gäller än i dag. För soldaten 125 Boman Nils Fredrik Asp fanns inget utrymme för den kristna triaden "brott, straff, nåd".

Tidigare nämnde jag att soldaten 130 Dump i Tronsjö fick byta namn till Lindberg. Han var känd för gott militärt uppträdande och rapp i repliken. När han en gång skulle hämta sin lön hos rotebonden gnällde denne om böndernas svårigheter på grund av att grödan drabbats av frost. Kort svarade Lindberg: "Men si soldatlöna ho frysä intä ho". Lindberg fick omedelbart sin lön, som var 150 riksdaler per år, gjorde honnör och gick.

Källmaterial:

Pär Nilssons anteckningar om gårdar i Sunnanö, Nordanö och Viken.
Dalregementets rullor.
Kompanibeskrivningar i Armborstet 1954, 1956-1963.
Kyrkbokföring och Tingsrättsprotokoll.
Dalregementets personhistoria, del II. 1989.
Ragnar Bomans forskning vid Krigsarkivet i Stockholm.
Dalregementets sockenkompanier i ord och bild. 1964.
Ewert Wrangel (red.): Svenska folket genom tiderna, band 5. 1938.
Robert K. Massie: Peter the Great. His Life and World. 1986.
Alf Henriksson: Ända från Vendelkråka. 1985.
Alf Åberg: Karoliner. 1989.
Susanne Löwnertz: De svenska skatternas historia. 1982/83.

SLÄKTLED efter HANS PERSSON GIERS.

Här nedan redovisas generationerna till den del som efter Hans Persson Giers övertagit Skömmersgården, dock ej samtliga på gården födda personer.

1845 Kristina Elisabet Görsdotter,Gällingens, Tronsjö 1847

INNEHAVARE

MAKA/MAKE

1.	Hans Persson Giers	1679- 1706	Malin Olofsdotter, Hesse	1680- 1753
2.	Karin Hansdotter	1705- 1767	Anders Andersson, Tosarby	1699- 1780
3.	Anders Andersson	1746- 1816	Karin Eriksdtr, Pälses, Sunnanö	1747- 1813
4.	Katarina Andersdotter	1777- 1845	Göran Görsson, Sunnanö nr 3	1778- 1846
5.	Anders Andersson	1801- 1860	Anna Ersdotter, Vällams, Nordanö	1795- 1876
6.	Katarina Andersdotter	1821- 1897	Nils Olsson, Tylla	1820- 1852

Katarina och Nils bodde först i Tylla men Katarina flyttade till sitt barndomshem när Nils avlidit

7. Hans-Erik Nilsson

8. Gården såldes till Gut Johan Andersson och hans hustru Anna från Venjan. Därmed var släkten efter soldaten Hans Persson Giers borta från Skömmers. Barn till Hans-Erik och Kristina Elisabet var: Anna Karolina, Gustaf Valfrid, Erik, Vilhelm, Karl Axel och Klas Johan.
Av mig kända barn till sistnämnda personer:
Karin Larsson, Tronsjö, dotter till Gustaf, och Ragnhild Åhs, dotter till Johan.

TORSÅNGS HEMBYGDSFÖRENING

Verksamhetsberättelse för 1990

Styrelsen har bestått av: Thorild Ahlund, ordförande och kassör, Sven Lindkvist, vice ordförande, Tore Nilsson, sekreterare, Pär Nilsson, vice sekreterare och intendent, Märta Jernberg, stugvärdinna, Åke Herrdin, Tage Pettersson, Lars Sundberg och Albert Eriksson.

Föreningens medlemsantal uppgår till ung. 800 personer. Styrelsen var under året samlad till 8 sammanträden samt ett antal gånger för städning och underhåll av Hembygdsgården samt förberedelse av årstrycket.

En uppskattad bussutflykt till Leksand och Furudal genomfördes under ledning av Åke Herrdin och Sven Lindkvist.

Traditionsenligt firades Valborgsmässoafton med brasa, vårsånger, vårtal av Torsten Brynte och ett avslutande fyrverkeri. Midsommarfirandet fick genom regnig väderlek en mindre tillslutning än vanligt men genomfördes med rodd, körsång, majstångsresning, folkdansuppvisning och folklekar. Kvällen avslutades med körkonsert i kyrkan med Tuna-Torsångskören. Hembygdsföreningen stod som värd för en samling med Sociala föreningen och en friluftsgudstjänst i Viken.

Som årstryck 1990 utgavs skriften Postväsendet i Torsång, författad av Lars-Erik Lundin, samt trycktes en uppskattad bildalmanacka. En studiecirkel om flottningen i Torsång har letts av Tage Pettersson. Några sommarkvällssamlingar med musikalisk underhållning genomfördes med god tillslutning.

Under året har Torsångs folkdansare bedrivit en livlig verksamhet som en självständig sektion under Hembygdsföreningen.

Som gåvor till Hembygdsföreningen har överlämnats skolkort från Dalviks småskola, alnsticka, mortel, strykjärn och en hink av Folke och Emma Fernlund.

